

Arthur Langeveld

Dankwoord bij de aanvaarding van de Aleida Schot-prijs 1999

Arthur Langeveld (Amsterdam, 1947) studeerde Russische taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam en was jarenlang werkzaam als docent Russische literatuur en -geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht. Hij vertaalde veel werken uit de klassieke Russische literatuur, waaronder Oblomov van Ivan Gontsjarov, De broers Karamazov van Fjodor Dostojevski en Dode Zielen van Nikolaj Gogol, maar ook moderne schrijvers en dichters als Daniël Charms, Boris Pilnjak, Joseph Brodsky en Viktor Astafjev. In 2006 ontving hij voor zijn gehele oeuvre de Martinus Nijhoffprijs. Zijn proefschrift Vertalen wat er staat uit 1988 geldt als belangrijke leidraad voor vertalers en is nog steeds in druk.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Aleida Schot-prijs 1999

Dames en heren,

Allereerst wil ik de jury en het bestuur van de Aleida Schot-prijs en de Stichting danken voor de eer die mij te beurt is gevallen. Ik ben al eens eerder in de prijzen gevallen, maar dat was als lid van een tamelijk uitgebreid collectief. En omdat in mijn borst de individualist het altijd van de groepsmens heeft gewonnen, verheugt het mij dat ik ditmaal geheel op eigen benen deze prijs waardig ben bevonden. Een vertaler treedt maar zelden in de publiciteit. Een enkel gesprekje in een van de talrijke praat- en cultuurprogramma's die de radio rijk is, is het maximale wat er in zit. Zo ben ik jaren geleden eens verzeild geraakt in het radioprogramma van Ischa Meijer. De opname die ik daarvan in mijn bezit heb durf ik niet meer af te luisteren, maar ik herinner me nog heel goed Ischa's laatste vraag, op een moment dat ik net opgelucht dacht dat het gesprek ten einde was. 'Wat is nou eigenlijk het leuke van vertalen?' vroeg hij me op de valreep. In de gauwigheid wist ik geen ander antwoord te bedenken dan 'Je kunt opstaan wanneer je wilt'. Maar ook al is het ontbreken van een dagelijkse aanwezigheidsplicht, een prikklok of welke externe dwang dan ook inderdaad een van de onschatbare voordelen van het vertalersbestaan, ik besepte wel dat ik me er met een goedkope kwinkslag van afmaakte.

Hoewel Ischa Meijer allang dood is, wil ik vandaag proberen een iets dieper gaand antwoord op zijn vraag te geven.

Interessant is om te beginnen het feit dat hij deze vraag überhaupt stelde. Zou hij het in zijn hoofd halen om Haitink te vragen wat het leuke van dirigeren is, of Frank de Boer wat het leuke van voetballen is, of Henriëtte Schenk wat het leuke van zingen is? Ik denk het niet.

Als je zelf iets erg leuk vindt ga je er vaak automatisch van uit dat anderen dat leuk vinden. Ik zelf vind vertalen een van de leukste dingen die er zijn, maar ik heb in de loop der tijden gemerkt dat er weliswaar een kleine groep mensen is die dat ook vindt, maar dat de meeste andere mensen de lol ervan absoluut niet inzien. De toon waarop Ischa Meijer zijn vraag stelde impliceerde trouwens ook een dergelijke opvatting. Die afkeer wordt ook gedeeld door talrijke mensen die een talen- en letterenstudie hebben voltooid. 'Dat vertalen, ik vind het maar een rare bezigheid,' zei een slavist me eens toen hij per toeval op zich had genomen een klein boekje te vertalen. 'Ach, je hoeft tenminste nooit te bedenken hoe het verder gaat,' was ik ditmaal zo spiritueel om te antwoorden. Anders dan dirigent, zanger of voetballer wier arbeidsvreugde vanzelfsprekend is, wordt een vertaler nog steeds bekeken met een mengsel van meewarigheid en onbegrip. Waarom is dat, waarom vinden sommigen vertalen zo leuk en vinden de meeste anderen het juist vreselijk?

Vertalen is een eigenaardige bezigheid. Het vertalen van ongeacht welke tekst is – zoals Wittgenstein reeds heeft opgemerkt – een probleem, een probleem dat zeker oplosbaar is, maar voor het oplossen waarvan geen kant en klare formules

bestaan. Er bestaan geen regels die je maar hoeft te volgen om een goede vertaling te krijgen. Elke regel die je voor het vertalen kan geven is slechts een vuistregel die even vaak wel als niet opgaat. Soms kom je er mee uit de voeten, maar soms ook weer niet. Een vertaler moet altijd overal aan denken en kan nooit en te nimmer op de automatische piloot varen. Woordenboeken en naslagwerken kunnen hem tot steun zijn, maar ook daarop kan hij – zeker wanneer hij uit het Russisch vertaalt – niet blindelings vertrouwen. Om kort te gaan: er is geen systeem volgens welk je kunt vertalen. En er is ook geen systeem om vertalen te leren. Vroeger heb ik in mijn jeugdige overmoed colleges vertalen gegeven en ik merkte al gauw dat ik niet in staat was mijn studenten te leren hoe ze moeten vertalen. Sommigen konden het al, en die kon ik soms wat nuttige aanwijzingen geven, anderen konden het niet en al liet ik ze alle vertaaltransformaties en andere kunstgrepen die ik maar bedenken kon uit het hoofd leren, het was niets en het werd niets. Zij hadden er geen aardigheid in, geen aardigheid in een spel waarvan de regels van tevoren niet vaststaan. Een spel waarbij je bij elke zet kunt kiezen uit tien, twintig, dertig en meer mogelijkheden zonder dat er voor de keuze duidelijk omschreven regels zijn, zodat je voor een groot deel op je intuïtie moet afgaan. Zo'n spel maakt veel spelers wanhopig en vormt slechts voor weinigen een uitdaging.

Er is nog een tweede interessant aspect aan vertalen dat ik hier wil aanstippen. De relatie tussen vertaler en origineel en de auteur daarvan. Een literair vertaler is als regel enkele maanden bezig met één werk van één schrijver. Hij krijgt of hij nu wil of niet een tamelijk intieme relatie met het werk, veel intiëmer dan welke lezer ook. En zoals dat gaat in dergelijke verhoudingen, hij is vol bewondering voor bepaalde dingen, maar ergert zich aan even zovele andere dingen. Beide emoties zijn gevaarlijk. Bewondering kan leiden tot verlamming en tot te grote slaafsheid en ergernis tot slordigheid of tot de neiging het werk te gaan 'verbeteren'. En – het is al tot vervelens toe betoogd – een vertaler moet zijn auteur gehoorzaam en trouw maar niet slaafs dienen, en anderzijds ook niet proberen het beter te doen. Een vertaler is als de ideale butler: hij kent zijn meester van haver tot gort, hij blijft loyaal en valt nooit uit de plooi, maar in alle stilte is zijn invloed enorm. Zijn meester is bijna evenveel van hem afhankelijk als omgekeerd en hij kan hem maken en breken.

Ook dit is iets – heb ik gemerkt – wat veel mensen in het geheel niet ligt en weinigen, de geboren vertalers, juist weer erg aantrekt. Zelfbewuste bescheidenheid is een weinig voorkomende eigenschap.

Een derde tegelijkertijd afstotelijke en aantrekkelijke kant van het beroep is de eenzaamheid ervan. Een vertaler werkt, op enkele duo's na, meestal geheel alleen en hij kan nooit met iemand over concrete problemen in zijn werk praten, zelfs niet met collega-vertalers, want ieder heeft zijn eigen vertaalwerk met zijn eigen problemen. Ik heb in het verleden vertalen wel vergeleken met het uitvoeren van muziek. Net als de musicus geeft de vertaler een 'uitvoering' van een schepping van een ander, net als een muzikuitvoering is een vertaling een interpretatie van het origineel. Zoals verschillende uitvoeringen verschillende kanten van een muziekwerk kunnen belichten, zo kunnen ook verschillende vertalingen verschillende kanten van een literair werk naar voren halen. Maar er is natuurlijk dat ene enorme verschil tussen

vertaler en musicus dat de laatste zijn interpretaties op een podium ten beste geeft en dikwijls in samenwerking, met andere musici, terwijl de eerste eenzaam achter zijn computer zit en hij blij mag zijn als zijn naam op de titelpagina wordt vermeld en wanneer er in een recensie één regel aan zijn honderden briljante vondsten wordt gewijd.

Eenzaamheid en anonimiteit, ook dit is iets waar velen niet tegen kunnen en waar slechts enkelen bij gedijen.

Met als gevolg dat, waar de musicus zwierig buigt voor het applaus en geroutineerd de bloemen in ontvangst neemt, een vertaler, die ene keer in zijn leven dat hij in het openbaar wordt geëerd, onhandig staat te schutten en hij maar één verlangen heeft: een flinke borrel en dan weer in de anonimiteit terug.

Ik dank u.